

QADIMIY QUVANING TARIXINING O'RGANGAN OLIMLAR

Ma'murov Diyorbek Saydullo o'g'li

Fardu 3- bosqich talabasi

ANNOTATSIYA

Tariximizning boshqa jabhalari singari, uzoq tarix bo'lib qolgan, o'tmishning beayov ziddiyatlari tomonidan vayronaga aylangan Quva shahri tarixi haqida arxeologik yodgorliklar bilan birga juda ham kam saqlangan yozma ma'lumotlargagina egamiz. Shahar va shahar atrofidagi qishloqlarda saqlanib qolgan arxeologik yodgorliklarni ma'lum darajada o'rganilishi qadimiy Qubo haqida ba'zi bir fikrlarni bayon etish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: Quva, Davan, arxeologiya, rabotlar, shahriston, buddaviylik ibodatxonasi, tangalar, shishasozlik.

Quva va Davan davlati to'g'risida dastlabki ma'lumotlar mil. avv. II asrga mansub Xitoy manbalarida keltirilgan. O'sha davrda Quva kengayib qo'handiz, shahriston va rabod kabi uch qismdan iborat bo'lgan.

Iskandar Azimovning «Farg'ona vodiysining arxitektura yodgorliklari» (Toshkent, 1986) kitobida yozilishicha, arxeologlar Quvada qadimiy turarjoy binolari hamda VI–VII asrlarga oid Budda ibodatxonalari xarobalarini topdilar. Qazilma ishlari jarayonida tuproq ostidan tangalar zargarlik buyumlari, uy-ro'zg'orlarda ishlatiladigan temir, bronzava sopol buyumlar chiqdi. Ibodatxona tarhini chizgan me'mor o'zining yuksak mahorat sohibi ekanligini namoyish etgan. U tasviriy san'at, xaykaltaroshlik va me'morchilik namunalaridan shu qadar unumli foydalana bilganki, buni o'sha yerdan topilgan qadimiy xaykaltaroshlik hamda devoriy tasvir qoldiqlari yaqqol ko'rsatib turibdi. Mazkur noyob asarlar aholining g'oyaviy mosligini va Farg'ona vodiysida bunday madaniyat yuksak darajaga ko'tarilganini o'zida ifoda etgan.

Hozirgi Quva markazida mahalliy aholi «Shahriston» deb ataydigan va bir necha gektar maydonni egallagan tepaliklar yastanib yotadi. Ular o'z bag'rida ming yillik tariximiz sahifalarini yashirib yotibdi.

Ko'hna Quva shahristonida XX asr boshlariga qadar Bilol ota mozori bo'lgan¹. Bu mozor aynan arablar istilosi davrida buzib tashlangan ko'handiz, ya'ni arki a'loning

¹ Маъоз ибн Жабал тўлиқ исми Абу Абдурахмон ал-Ансорий ал-Хазражий ал-Жашмий (640 йили вафот этган) гарчанд Мовароуннахрга келмаган бўлса-да, бироқ унинг номи билан боғлиқ зиёратгоҳларнафақат Фарғона заминида балки Хоразмда ҳам мавжуд бўлган. Марғилондаги унинг номи биланаталувчи зиёратгоҳ халқ орасида Хўжа Мағиз, Ҳасти Маъоз мазори деб ҳам аталади. Санкт-Петербургдаги Салтыков-Щедрин номи кутубхонасининг шарқ қўлёзмалари бўлимида Хўжа Маъоз зиёратгоҳига доир бир қанча хужжатлар сақланган

oʻrnida joylashgan edi. Arkning buzib tashlanganligi haqida X asrda yashab oʻtgan arab sayyohlarining asarlarida ham maʼlumotlar uchraydi¹. Biroq bu muhimi emas. 1963-yili koʻhandizda arxeologik qazishmalarni olib borgan V.A.Bulatova bu yerda IX–XI asrlarga mansub qabrlarni aniqlagan edi².

Tarixchi Tabariy oʻzining tarixiy asarida Qubo (Quva) shahri atroflarida arablar bilan quvaliklar oʻrtasida boʻlib, oʻtgan janglar haqida maʼlumot beradi. Demak, bu qabrlar aholi oʻrtasida qadimgi davrlarda musulmonlar va gʻayridinlar oʻrtasidagi jangda oʻldirilgan shahidlar qabri degan qarashlarni keltirib chiqargan va bu oʻz navbatida bu yerda keyingi davrlarda muqaddas mozorning paydo boʻlishida muhim ahamiyat kasb etganligi ehtimoldan holi emas³.

IX-XII asrlarda Quva Fargʻonaning yirik, koʻrkam va obod shahriga aylangan. Istaxriyning taʼkidlashicha, Quva kattaligi jihatidan Fargʻonada Axsikatdan keyin ikkinchi shahar hisoblangan. Ibn Havqalning yozishicha, Quva Sayxun (Sirdaryo)gacha yetib boradigan nahr sohilida qad koʻtargan. Uning markazida Registon maydoni, koʻhandizda jome masjidi, rabodida esa saroy, qamoqxona va bozorlari joylashgan. Quva moʻgʻullar istilosi oqibatida vayron etilib, XIV-XVI asrlarda qasaba shaklidagi maskanga aylangan. Yoqut Hamaviy Quvani katta shahar deb ataydi. Shahar Mahmud Qoshgʻariyning «Devonu lugʻotit turk» asariga ilova qilingan xaritasida koʻrsatilgan. Quvada hunarmandchilik rivojlangan. Temirchilik va shishasozlik yuksak darajaga yetgan, shaharning oʻz tangasi zarb qilingan. «Boburnoma»da Quva Andijondan 4 ogʻoch (farsax) narida joylashgan qishloq deb aytiladi⁴.

Tarixchi A.Muhammadjonovning fikricha, shahar nomi «Qaviybod», «Qavobod» yoki «Qaybod» shakllarida talaffuz etilgan va qaviylarning qarorgohi, tojdor hukmdorning kayoniy taxti oʻrnatilgan qasr va mamlakatning bosh shahri — poytaxt maʼnosini anglatgan. Keyinchalik oʻzgarib Quva shaklini olgan⁵.

Quva oʻrta asr manbalarida esa «Qubo», maʼlumotlarga koʻra 12 gektar maydonni egallaydi. Uni arxeologik oʻrganishda B.A.Latinin, V.D.Jukov, A.H.Bernshtam, V.A.Bulatova, I.Asqarov va Y.A.Zadneprovskiylarning xizmatlari kattadir. Ular yodgorliklarni oʻlchash, tarkini chizish va madaniy qatlamlarni tadqiq etishda birinchi arxeolog olimlar xisoblanadilar. Ayniqsa, Y.A.Zadneprovskiy dastlabki oʻrganish

бўлиб, уларда мазор номи Ҳазрат Маъоз ибн Жабал дея тилга олинади.

¹ Бетгер Е. К. Извлечение из книги “Пути и страны” Абу-л-Касыма Ибн-Хаукаля // Труды САГУ. – Т., 1957 №4. – С.13.

² Булатова В. А. Некрополь X-XI вв. В Куве // История материальной культуры Узбекистана. Выпуск. 6. – Т., 1965. – С. 67.

³ Абдулахатов Н. Кўҳна Кува зиёратгоҳлари ... – Б. 97.

⁴ Ўзбекистон миллий энциклопедияси. “Қ” ҳарфи. – Б. 339. www.ziyouz.com кутубхонаси.

⁵ Муҳаммаджонов А. “Кува” ёки “Кубо” топоними ва “Кубод” атамасининг этимологик асослари. Ўзбек тили ва адабиёт, 2008. №3. –Б. 41-46.

natijasida Qubo (Quva) eng quyi qatlamlarini milodiy I-II asrlarga oiddir degan fikrini bildiradiki, bu hozircha o'z kuchini yo'qotgani yo'q¹.

Quva shahri xarobasini muntazam o'rganish 1956-yildan boshlandi. Shu yili O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Tarix va arxeologiya instituti Quva shahristoni va arkida ish boshladi. Bu ishlarda akademik Y.G'ulomov rahbarligida arxeologlardan M.Aminjonova, V.A.Bulatova, V.D.Jukov, H.Muhammedov, A.R.Muxammadjonovlar faol qatnashdilar. Shahristondagi shimoliy-g'arbiy kuzatuv minorasi, mudofaa devoriga yaqin shahar dahalari (kvartallari) qisman kovlab ochib o'rganildi. Akademik Y.G'ulomovning rejasiga ko'ra, Quva shahar xarobasi qismlarga bo'linib, chuqur tahlil qilib o'rganilishi kerak edi. Ya'ni mudofaa devorini X.Muhammedov, madaniy qatlamlari va ularni davriylashtirish I.Ahrorov, arkni V.A.Bulatova, D.P.Varxotova yoki bo'lmasa sopollarni va shisha idishlarni alohida tatqiq etilishi kerak edi. Juda katta qazishma ishlari olib borildiku, lekin afsus bu boshlangan ish oxiriga yetmay qoldi. V.A.Bulatovanning Quva budda ibodatxonasi va uning yaqinidagi turar joylarga bag'ishlangan kitobchasi bundan mustasnodir. Bu kitob 1972-yilda nashr etilgan bo'lib, kitobda 1956-1965-yillarda o'tkazilgan arxeologik kuzatishlarning natijalari tadrijiy ravishda yoritilgan. Kitobda ma'lumot berilishicha Quva tumanining arxeologik xaritasini chizgan V.D.Jukov, 26 ta vayrona tepalikni o'rganib, uni xaritaga kiritgan I.Axrorov va D.P.Varxotova singari arxeologlarning xizmatlaridan xabardor qiladi. V.A.Bulatovanning fikriga ko'ra, Quvada 30 dan ortiq arxeologik yodgorliklar mavjud bo'lib, ularni uch guruhga bo'lish mumkin. Bular miloddan oldingi eraning I asridan yangi eraning VII asrigacha bo'lgan bir qator qatlamli va I-XIII asrlarga oid ko'p qatlamli tepaliklardir. Arxeologlarni ko'proq qiziqtirayotgan yodgorliklar uchinchi guruhga tegishli bo'lib, Qadimgi Qubo xarobalari bularning eng ahamiyatlisidir. Xarobalar 12 gekardan ortiq maydonda yastanib yotibdi. Shahriston ravotlardan iborat bo'lgan qadimiy shahar kun chiqar, kun yurar va kun botar tomonlardan rovotlar bilan o'ralgan bo'lib, shahar va rovotlar oralig'i bir yarim kilometr bo'lgan.

I.Axrorovning tatqiqotlari shuni ko'rsatadiki, Quva V.V.Bartold yozganidek, X asrga emas, balki XIII asrgacha, ya'ni mo'g'il bosqinchilari davriga qadar ham ma'lum va mashhur bo'lgan. 1991-yil Toshkentda «Kamalak» nashriyotida Samarqand, Buxoro, Xorazm va Farg'ona tarixiga oid yodgorliklar asosida juda foydali va tarixiy qimmatga ega bo'lgan kitob chiqarildi. Ana shu to'rt tarixdan biri hamyurtimiz Isoqjon Junaydiloxo'ja o'g'ilbrat qalamiga mansub «Farg'ona tarixi» kitobidir. Ana shu kitobda keltirilgan «... Farg'ona bir shahri qadimdirki, avvalo Iskandari Rumiyan va Qubodu Afrosiyobdan qolgandir. Farg'ona bino bo'lmasdan bino bo'lgan Qubo shahri

¹ Анорбоев А., Исломов Ў.И., Матбобоев Б. Ўзбекистон тарихида қадимги Фарғона. – Т.: Фан, 2001. – Б. 44.

bo'lib, anda mo'g'ullar podshohlaridan Xushdod degan qalmoq hukumat surib, ma'jusiylar qo'lida edi. Ka'b ul-Abror boshchiligida kelgan arab lashkarlari bu yerda qalmoqlardan yengilgach, ikkinchi bor Muhammad ibn Abdulloh Jarir kelib, Quboda Xushdodni o'ldirib, so'ng Axsi va Kosonga borganligi ma'lum. Bu yerlarga Qutayba ibn Muslim kelguniga qadar Sulton Maxmud Sabuk Tegin zamonida Quboda shahri obod bo'lib, Yagu ibn Tagan hukm surib, adl va haqqoniyat ila mashhur bo'lib edi».

XULOSA

Yuqorida keltirilgan malumotlardan ko'rinib turibdiku qadimi Quva juada ham katta tarixga ega. Uning tarixi miloddan avvalgi asrlarga borib taqaladi. Hozirgi kunda quva tarixini o'rganishda asosan arxeologik manbalarga tayanilmoqda. Bunga asosiy sabab o'sha davrdagi yozma tarixiy manbalar bosqinchilar tomonidan yoq qilingani di. Shunga qaramay quva tarixini o'rganishda arab va xitoy tilli manbalar orqali o'rganish davom etmoqda. Manashu yozma manbalar va hozirgi kunda olib borayotgan arxeologik tadqiqotlar bir biriga solishtirish orqali o'sha davrning asl tarixini o'rganish ishlari olib borilmoqda. Bu kabi tadqiqotlarda zamonaviy texnologiyalardan ham keng foydalanib kelinmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI: (REFERENCES)

1. Бетгер Е. К. Извлечение из книги “Пути и страны” Абу-л-Касыма Ибн-Хаукаля // Труды САГУ. – Т., 1957 №4. – С.13.
2. Булатова В. А. Некрополь X-XI вв. В Куве // История материальной культуры Узбекистана. Выпуск. 6. – Т., 1965. – С. 67.
3. Абдулахатов Н. Кўхна Қува зиёратгоҳлари ... – Б. 97.
4. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. “Қ” ҳарфи. – Б. 339. www.ziyouz.com кутубхонаси.
5. Муҳаммаджонов А. “Қува” ёки “Қубо” топоними ва “Қубод” атамасининг этимологик асослари. Ўзбек тили ва адабиёти, 2008. №3. –Б. 41-46.
6. Анорбоев А., Исломов Ў.И., Матбобоев Б. Ўзбекистон тарихида қадимги Фарғона. – Т.: Фан, 2001. – Б. 44.